

LESZEK LUBCZYŃSKI

Wewnętrzne zagrożenia przyrody w parkach narodowych w Polsce

Внутренние факторы угрозы для природы национальных парков в Польше

Internal threats to nature in national parks in Poland

Park narodowy jest najwyższą formą ochrony przyrody na danym obszarze, nie mniejszym jednak niż 500 ha. Parki narodowe obejmują tereny o najcenniejszej i na ogół unikalnej przyrodzie i stanowią, zgodnie ze swym określeniem, dobro ogólnonarodowe. Ochronie na tych obszarach podlega całość przyrody zarówno ożywionej jak i nieożywionej, w ich naturalnym systemie. Troska o ochronę przyrody parków narodowych, ich właściwy poziom i utrzymanie jest obowiązkiem całego społeczeństwa.

Polska posiada obecnie 14 parków narodowych, których łączna powierzchnia stanowi 0,40% ogólnej powierzchni kraju. Parki narodowe są rozmieszczone w miarę równomiernie na obszarze całego kraju. Istnieją dwa parki nadmorskie (Woliński i Słowiński), trzy parki nizinne (Białowieski, Kampinoski i Wielkopolski), trzy parki o zmiennym ukształtowaniu terenu (Świętokrzyski, Ojcowski, Roztoczański), pięć parków górskich (Babiogórski, Bieszczadzki, Gorczański, Pieniński, Karkonoski) i jeden park wysokogórski (Tatrzański). Powierzchnie poszczególnych parków przedstawiono w tab. 1 z jednoczesnym określeniem powierzchni leśnej oraz powierzchni objętej ochroną ścisłą.

Czynniki zagrażające przyrodzie parków narodowych można podzielić na wewnętrzne i zewnętrzne.

Czynniki wewnętrzne to takie, które są zależne od parku i na które park powinien mieć wpływ. Są to: stan i prowadzenie leśnej gospodarki rezerwatowej, stosunki własnościowe i turystyka. Wpływy tych czynników przenikają się wzajemnie i są od siebie uzależnione, a ponadto na ich stan i znaczenie wpływają również czynniki zewnętrzne. Jest to zrozumiałe, ponieważ park narodowy stanowi żywy organizm przyrodniczy, dlatego też niemożliwe jest ściśle wyodrębnienie wpływu każdego z czynników.

Czynniki zewnętrzne to czynniki niezależne od parku, na które park nie ma wpływu, a może jedynie zmniejszyć skutki ich oddziaływania.

**Powierzchnia parków wg stanu na 31 XII 1986 r.
oraz pozyskanie w 1986 r.**

Park Narodowy	Powierzchnia (tys. ha)					Pozyskanie (tys. m ³)			
	ogółem parku	leśna		ochrona ścisła		ogółem w parku	z cięć sanit.	m ³ z 1 ha lasu	
		pow.	%	pow.	%			ogółem	z cięć sanit.
Babiogórski	1,7	1,6	94	1,1	65	1,5	0,1	0,9	0,6
Białowieski	5,3	4,9	92	4,7	89	—	—	—	—
Bieszczadzki	5,6	3,9	70	4,5	80	1,1	0,2	0,3	—
Gorczański	5,9	5,6	95	0,8	14	14,2	14,0	2,5	2,5
Kampinoski	35,5	25,8	73	4,3	12	19,3	18,0	0,7	0,7
Karkonoski	5,6	3,8	68	1,7	30	19,1	19,1	5,0	5,0
Ojcowski	1,6	1,2	75	0,4	25	2,7	2,7	2,2	2,2
Pieniński	2,3	1,7	74	0,8	35	3,8	0,9	2,2	0,5
Roztoczański	6,9	6,4	93	0,5	7	23,7	19,1	3,7	3,0
Słowiński	18,2	4,5	25	5,9	32	3,6	3,5	0,8	0,8
Świętokrzyski	5,9	5,6	95	1,7	29	10,8	6,7	1,9	1,2
Tatrzański	21,2	15,0	71	11,5	54	9,0	6,4	0,6	0,4
Wielkopolski	5,2	4,4	85	0,2	4	70,5	59,9	16,0	15,9
Woliński	4,8	4,4	92	0,2	4	10,4	6,0	2,4	1,4
Razem	125,7	88,8	70,6	38,4	30,5	189,9	159,7	2,1	1,2

Stan i prowadzenie leśnej gospodarki rezerwatowej zależą między innymi od właściwego wykonywania przez administrację parku zabiegów hodowlano-pielęgnacyjnych i ochronnych. Duże znaczenie ma tutaj dobór kadry, zarówno inżyniersko-technicznej jak też i robotniczej — wykonawczej. Przy doborze kadry ważną rolę odgrywają płace. Płace w parkach narodowych powinny kształtować się co najmniej na poziomie płac w Lasach Państwowych na podobnych stanowiskach. Niższe płace administracji parku i robotników w latach 1984—1986 spowodowały znaczny odpływ ludzi pracujących w parkach, w wyniku czego dokonała się negatywna selekcja zatrudnienia. Wpłynęło to ujemnie na zakres wykonywanych prac, szczególnie hodowlanych i ochronnych. Sytuacja uległa poprawie w połowie 1986 r. z chwilą podwyższenia płac do poziomu istniejącego w Lasach Państwowych. Trudności te, choć przejściowe, spowodowały niepełne wykonywanie planowanych czyszczeń i trzebieży w drzewostanach szeregu parków narodowych. Miało to niewątpliwie wpływ na stan zdrowotny tych drzewostanów, szczególnie jednogatunkowych i jednowiekowych pochodzenia sztucznego.

Czynnikiem mającym wpływ na stan przyrody parku, a realizowanym w ramach leśnej gospodarki rezerwatowej jest ochrona lasu przed szkodliwymi owadami, grzybami i nadmierną ilością zwierzyny łownej.

Szkodliwe owady stanowią istotny element w tzw. „łańcuchu chorobowym”, który zaczyna się obecnie najczęściej od osłabienia drzewostanów przez zanieczyszczenia przemysłowe przenoszone przez powietrze. Osłabienie to tworzy korzystne warunki dla rozwoju tak zwanych szkodników wtórnych. Nie oznacza to, że „łańcuch chorobowy” nie może zacząć się od nadmiernego rozwoju tak zwanych szkodników pierwotnych (owadów czy też grzybów), jak to miało miejsce w przypadku gradacji brudnicy mniszki¹⁾. Opieńka miodowa w litych drzewostanach świerkowych oraz huba korzeni w litych drzewostanach sosnowych założonych na gruntach porolnych mogą także stać się początkiem zamierania tych drzewostanów.

Obecny stan zdrowotny lasów w parkach narodowych, poza Karkonoskim, Wielkopolskim i Ojcowskim PN, można uznać za średni, porównywalny ze stanem zdrowotnym lasów w naszym kraju. Trzy wymienione wyżej parki znajdują się w stanie klęski ekologicznej. Przyczyny tego stanu podano w opracowaniu dotyczącym czynników zewnętrznych.

W 1986 r. spośród szkodliwych owadów największe znaczenie gospodarcze miał kornik drukarz w osłabionych drzewostanach świerkowych Karkonoskiego PN i uszkodzonych od wiatru drzewostanach świerkowych Gorczańskiego PN. W mniejszym stopniu niż przez kilka ostatnich lat zagrożenie stanowiła zasnuja wysokogórska, w Gorczańskim PN i wskaźnica modrzewianeczka w Karkonoskim PN. W Tatrzańskim i Babiogórskim PN kornik drukarz występował w ilości niewiele przekraczającej jego normalne występowanie. Poza tymi owadami znaczenie gospodarcze miały także cetyńce, przyplaszczek granatek i drwalnik paskowany w Wielkopolskim PN oraz zwójki jodłowe w Świętokrzyskim PN.

Wymienione wcześniej szkodliwe grzyby nie miały w roku ubiegłym większego znaczenia gospodarczego, może jedynie huba korzeni w litych drzewostanach sosnowych założonych na gruntach porolnych w Kampinoskim PN.

Ochrona lasu jest istotnym zagadnieniem w działalności leśnej gospodarki rezerwatowej, szczególnie w aspekcie zasady niestosowania w parkach narodowych zabiegów chemicznego zwalczania szkodników (opryskiwania, opylania). W związku z tym istotne staje się utrzymanie wysokiej odporności biologicznej drzewostanów parków narodowych w sensie ekologicznym.

Czynnikiem związanym z ochroną lasu jest zagrożenie pożarowe, na poziom którego wpływa tzw. palność siedlisk leśnych, skład drzewostanów i liczba osób przebywających w parku. Pod tym względem najtrudniejsza sytuacja jest w Kampinoskim PN, gdzie występują znaczne powierzchnie siedlisk borów suchych i świeżych oraz litych drzewostanów sosnowych, a liczba osób odwiedzających ten Park ze względu na bliskość Warszawy jest znaczna. W 1986 r. w parkach narodowych było 35 niewielkich pożarów leśnych, z tego w Kampinoskim PN — 19. Ogólnie

¹⁾ (W Wielkopolskim, Słowińskim, Wolińskim PN), wskaźnicy modrzewianeczki (Karkonoski PN), czy zasnuja wysokogórskiej (Gorczański PN) i zwójek jodłowych (Świętokrzyski PN).

można ocenić, że zagrożenie pożarowe lasów parków narodowych, poza Kampinoskim PN, nie odbiega od ogólnego zagrożenia pożarami lasów w Polsce.

Kolejnym czynnikiem wpływającym na stan lasu jest ilość zwierzyny łownej, przede wszystkim płowej. Szacuje się, że w parkach bytuje ok. 120 łosi, 1500 jeleni i 3500 saren. Ilość ta jest nadmierna, o czym świadczą zgryzanie upraw i spałowanie młodników. Szkody te występują w znacznym rozmiarze w Karkonoskim, Wolińskim i Słowińskim PN. Dostyc znaczne szkody zauważa się także w największych polskich parkach narodowych, mianowicie Kampinoskim PN od łosi i Tatrzańskim PN od jeleni. Redukcja ilościowa i jakościowa tej zwierzyny wydaje się konieczna. Przy braku drapieżników lub niewielkiej ich liczbie, wilków jest tylko ok. 50 we wszystkich parkach narodowych, następuje systematyczny wzrost populacji zwierzyny płowej.

Ogólny stan zdrowotny lasów może charakteryzować wielkość pozyskania drewna w ramach cięć sanitarnych, dane te dla poszczególnych parków narodowych przedstawiono w tab. 1.

Nie uregulowany stan stosunków własnościowych, a głównie obca własność na terenie parków, może również ujemnie wpływać na przyrodę parku. Dotyczy to szczególnie gruntów uprawianych rolniczo oraz wód, na których prowadzona jest gospodarka rybacka. Na terenach tych, pomimo obowiązujących uwarunkowań prawnych, właściciele prowadzą niezależną od parku gospodarkę, bez uzgodnień i opinii dyrekcji i rady parku. Przykłady to gospodarka rolna w Wielkopolskim PN prowadzona przez PGRolne na gruntach stanowiących ich własność oraz gospodarka rybacka w Słowińskim i Wolińskim PN prowadzona przez PGRybackie na jeziorach będących ich własnością. Najlepszym rozwiązaniem byłoby przejście przez park tych terenów, wydaje się to jednak obecnie nierealne. Przejęcie przez park narodowy tych terenów nie miałoby na celu zaniechania prowadzenia na nich gospodarki, lecz gospodarkę tę podporządkowano by celowi nadrzędnemu parku jakim jest ochrona przyrody. Pozostaje więc, w dalszym ciągu pomimo konfliktów, wywieranie przez park nacisków na właścicieli terenów wchodzących w skład parku tak, aby sposób gospodarowania, plany rozwoju i podobne przedsięwzięcia były uzgadniane z dyrekcją parku narodowego. Ogranicza się w ten sposób negatywne wpływy ich działalności na przyrodę parku.

Odrębnym zagadnieniem jest sytuacja w Kampinoskim PN. W parku tym powstało do wykupienia ok. 5 tys. ha gruntów prywatnych. **Ogólny brak środków finansowych utrudnia obecnie kontynuowanie tych wykupów.** Dotychczas wykupione 9 tys. ha gruntów jest przemieszane, jak na szachownicy, z gruntami pozostałymi do wykupienia. Sytuacja ta nie pozwala rolnikom na prowadzenie właściwej gospodarki rolnej, a dyrekcji parku na dobre prowadzenie leśnej gospodarki rezerwatowej na gruntach już wykupionych. Przewiduje się, że wykupy te, prowadzone w dalszym ciągu na zasadach dobrowolnych, z powodów finansowych będą trwały jeszcze co najmniej 10 lat.

Turystyka jest zawsze czynnikiem budzącym gorące dyskusje. Park Narodowy nie może być terenem zamkniętym dla turystów. Zgodnie z de-

finicją parku narodowego opracowaną przez Międzynarodową Unię Ochrony Przyrody park narodowy musi być udostępniony społeczeństwu, lecz turystyka powinna być tak zorganizowana, aby nie czyniąc szkód, uczyła przyrody. Celom tym mają służyć wyznaczone szlaki turystyczne, ścieżki dydaktyczne, muzea przyrodnicze i ośrodki pokazowe zwierząt. Jednak źle zrozumiana turystyka, dążenie do organizowania na obszarach parków terenów rekreacyjnych, sportowych i wypoczynkowych oraz zbyt duża liczba turystów odwiedzających park stanowią istotne zagrożenia dla jego przyrody.

W 1986 r. polskie parki narodowe odwiedziło ponad 11 mln turystów, najwięcej — bo 3,5 mln — Tatrzański PN i 3 mln Karkonoski PN. Istotniejsze dane odnośnie do turystyki przedstawiono w tab. 2. Z zesta-

Tabela 2

Charakterystyka nasilenia ruchu turystycznego w parkach narodowych (1986 r.)

Park Narodowy	Liczba turystów tys./rok	Szlaki turystyczne km	Schroniska	Wskaźniki	
				turystów	km szlaków
				ha	1000 ha
Babiogórski	180	33	1	106	19,4
Białowieski	15	4	2	3	0,6
Bieszczadzki	200	29	—	36	5,2
Gorczański	180	67	—	30	11,3
Kampinoski	1000	320	—	28	9,0
Karkonoski	3000	196	12	538	35,0
Ojcowski	600	32	1	375	20,0
Pieniński	400	28	—	174	12,2
Roztoczański	70	19	1	10	2,7
Słowiński	250	136	—	14	7,5
Świętokrzyski	700	31	3	119	5,2
Tatrzański	3500	245	8	165	11,6
Wielkopolski	1000	81	—	192	15,6
Woliński	300	41	—	62	8,5
Razem	11445	1262	28	91	10,0

wienia tego wyniku, że najtrudniejsza sytuacja występuje w Karkonoskim PN będącym, jak już wcześniej zaznaczono, w stanie klęski ekologicznej. Przy średniej krajowej liczbie 91 turystów przypadających na powierzchnię 1 ha, w Karkonoskim PN wskaźnik ten wynosi 538 osób.

W Białowieskim PN wskaźnik ten wynosi tylko 3 osoby, w kolejnym Ojcowskim PN — 375 osób i następnych: Wielkopolskim PN — 192 osoby, Pienińskim — 174 osoby, Tatrzańskim — 165 osób.

Karkonoski PN przoduje również w ilości kilometrów szlaków turystycznych przypadających przeciętnie na 1000 ha powierzchni parku (35

km), ilości kilometrów nartostrad na 1000 ha (2,8 km) i liczbie schronisk (12). Zdecydowanie drugie miejsce zajmuje Ojcowski PN, a trzecie Wielkopolski PN. Tatrzański PN jest dopiero na czwartym miejscu, z tym że liczba turystów nie rozkłada się tam równomiernie na całej powierzchni, lecz koncentruje się głównie w rejonie Zakopanego (Kasprowy Wierch i pobliskie doliny) oraz Morskiego Oka.

Istotnym zagrożeniem dla zachowania możliwie niezmienionej przyrody są górskie schroniska, w zasadzie pozbawione oczyszczalni ścieków i przepelnione turystami ponad ich teoretyczną pojemność. Zachodzące zmiany są najwidoczniejsze w Karkonoskim PN, gdzie łąki przy schroniskach Strzecha Akademicka i Na hali Szrenickiej nie przypominają górskich łąk, lecz nieużytki silnie zeutrofizowane z typową synantropijną roślinnością, a zimą lodospad Kamieńczyk przybiera kolory tęczy z przewagą bursztynu.

W Tatrzańskim PN Rybi Potok wypływający z Morskiego Oka, będąc rezerwatem ścisłym, ma już II klasę czystości wody. Podobnie wody potoków w Dolinie Kościeliskiej i Chochołowskiej.

Podsumowując sprawy turystyki należy stwierdzić, że tak zwana pojemność turystyczna ponad połowy parków narodowych w Polsce jest stale przekraczana. Dotyczy to Babiogórskiego, Karkonoskiego, Ojcowskiego, Pienińskiego, Świętokrzyskiego, Tatrzańskiego i Wielkopolskiego PN. W wymienionych parkach narodowych powinno się dążyć do zmniejszenia liczby turystów, a w żadnym przypadku nie dopuszczać tam dalszej rozbudowy infrastruktury turystycznej. Parkom tym grozi po prostu zadeptanie.

Dalszym czynnikiem wewnętrznym zagrażającym przyrodzie parku jest sprawa samego sprawowania ochrony. Jak wiadomo, ochrona przyrody w parkach narodowych prowadzona jest w formie ochrony ścisłej i ochrony częściowej. Forma ochrony ścisłej w wielu przypadkach nie zapewnia utrzymania chronionych walorów przyrodniczych, szczególnie ekosystemów leśnych. Przykładem mogą być drzewostany świerkowe objęte ochroną ścisłą w Gorczańskim PN. Formę ochrony ścisłej powinno się utrzymywać jedynie do celów badawczych — mogą to być wtedy także ekosystemy leśne, bagienne i inne występujące w parkach narodowych. Dla obszarów tych, niezależnie od zachodzących zmian, powinno się konsekwentnie przestrzegać zasady ścisłej ochrony, czyli nieingerencji, prowadząc jednocześnie obserwację i badania. Badania powinny określić przyczyny zachodzących zmian, a nie ograniczać się tylko do ich obserwacji i rejestracji. W wielu przypadkach w częściach parku narodowego objętych ochroną ścisłą nie prowadzi się badań, a walory przyrodnicze, które stanowiły kiedyś podstawę ustanowienia formy ochrony ścisłej, przestały już istnieć. Forma ochrony ścisłej stosowana dla zachowania wartości przyrodniczych w sensie ich niezmienniania (konsekwencji) w przypadku ekosystemów leśnych jest niewłaściwa, gdyż szczególnie w tych ekosystemach zachodzą zmiany, często dynamicznie. Stosowane obecnie zawieszenia ochrony ścisłej dla dokonania zabiegu i następnie przywracanie tej klauzuli, jest niewłaściwe, gdyż ochrona ścisła sama przez się przeszła już w ochronę częściową. Pogląd powyższy jest za-

певне дискусyjny, можна jednak ствердити, że в обечных warunkach potrzebne jest prowadzenie czynnej ochrony przyrody, na co pozwala forma ochrony częściowej. Tak więc, zbyt duże i często nieuzasadnione obszary objęte ochroną ścisłą mogą także prowadzić do degradacji uznanych wcześniej przyrodniczych walorów parku.

Powyższa uwaga nie dotyczy Białowieskiego PN, który w całości jest rezerwatem ścisłym i takim powinien pozostać.

LITERATURA

1. Materiały uzyskane z parków narodowych.
2. Pomiar zanieczyszczeń powietrza w lasach — monitoring techniczny, sprawozdanie za okres grzewczy 1985/86. Warszawa: IBL 1987.
3. Ustawa o ochronie przyrody z 1949 r., rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie powoływania poszczególnych parków narodowych i inne akta normatywne dotyczące parków narodowych.
4. Zagrożenia Parków Narodowych w Polsce — praca zbiorowa KOP PAN. Warszawa: PWN 1985.

Praca wpłynęła do Komitetu Redakcyjnego 3 listopada 1987 r.

Краткое содержание

Факторы угрожающие природе национальных парков были поделены на внутренние факторы, на возникновение которых парк имеет влияние и на внешние факторы, на возникновение которых парк не имеет влияния. К внутренним факторам относятся состояние и ведение лесного хозяйства в заповедниках, собственность грунтов на территории парка, туризм и форма ведения защиты. Состояние и ведение лесного заповедного хозяйства зависит от подбора кадров и реализации основных лесных мероприятий по уходу, лесоразведению и защите. Большую угрозу для здравосостояния леса в национальных парках представляет „цепная болезнь”, которая начинается ослаблением насаждений из-за промышленных загрязнений воздуха. В 1986 г. хозяйственное значение имели: короед типограф в ослабленных и повреждённых еловых насаждениях Карконосского и Горчаньского национальных парков, а также лубоед, златка сосновая и древесинник в Велькопольском НП. Не констатировано значительных угроз от грибов и пожаров. Слишком большое количество оленей было угрозой в Карконосском, Татшаньском, Словиньском, а лосей в Кампиносском национальных парках.

Частная собственность сельскохозяйственных грунтов и водных бассейнов (озёр) представляет угрозу в Велькопольском, Волинском, Словинском и Кампиносском национальных парках. Слишком большая плотность туристической инфраструктуры и чрезмерное количество туристов является угрозой для карконосской и татшаньской природы, где туристические базы не очищают стоков в очистных станциях.

Слишком большое участие в парках территорий охваченных строгой охраной, особенно охраной лесных экосистем, может вести к нежелательным изменениям в этих экосистемах.

S u m m a r y

Factors threatening the nature in national parks have been divided into internal ones, on which the administration of the parks can influence, and external, ones, on which the administration has no influence. Following factors have been counted to internal ones: state and policy of management of forest reservations, ownership relations, tourism and form of performance of protection. The state and policy of management of forest reservations are depending on the choice of personnel and on the realization of main silvicultural and protective activities. The „chain disease”, initiated by the impairment of trees by industrial air pollution is a great threat to the health condition of forests in national parks. In 1986, following pests were of economic importance: eight-toothed bark-beetle in impaired and damaged spruce stands in Karkonosze National Park and Gorce N. P., and pine-shoot beetles, *Phaenops cyanea* F. and lineate bark-beetle in Great Poland N.P. No considerable threats by fungi and fire were stated. Excessive number of red deer was a threat in Karkonosze N. P., Tatra N. P. and Słowiński N. P., and that of moose in Kampinos N. P.

Farm lands and water reservoirs (lakes) not belonging to the national parks threaten the nature in Great Poland N. P., Wolin N. P., Słowiński N. P. and Kampinos N. P. To great density of touristic infrastrusture and to great number of tourists are a threat to the nature in Karkonosze Mts. and Tatra Mts., where the shelter-homes have no sewage purification installations.

A to great share of park territories embraced with the strict protection, and especially that of forest ecosystems, can lead to undesirable changes in these ecosystems.